

У. І. Куліковіч
канд. філал. навук, дацэнт кафедры
рэдакцыйна-выдавецкіх тэхналогій
(БДТУ, Мінск)

АРХАІЧНАЯ АРФАГРАФІЯ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ: РЭДАКТАРСКІ АСПЕКТ

Прапанавана перыядызацыйная схема развіцця беларускай арфаграфіі дзеля ўдакладнення паняцця “архаічная арфаграфія” і распрацаваны практычныя рэкамендацыі рэдактару пры рабоце з тэкстамі, што змяшчаюць элементы архаічнага правапісу.

Ключавыя словы: архаічная арфаграфія, перыядызацыя арфаграфіі, метадалогія рэдактарскага аналізу, правілы арфаграфіі.

Уводзіны. Пад архаічнай арфаграфіяй, якую ў навуковым дыскурсе іншым разам называюць “старой”, “дарэфарменнай”, “дарэвалюцыйнай”, будзем разумець напісанні слоў, словазлучэнняў у адпаведнасці з нормамі, правіламі і прынцыпамі мінулых дзесяцігоддзяў, якія сёння не выкарыстоўваюцца. У мастацкай літаратуры такія элементы нярэдкасць. Таму актуальнасць тэмы абумоўлена як тэарэтычнымі, так і практычнымі складнікамі. Веданне састарэлых напісанняў і прыёмаў іх выкарыстання дазваляе рэдактару не толькі рыхтаваць тэкст да друку ў адпаведнасці з патрабаваннямі сучаснай нормы, але і паўнаўважна ўзаемадзейнічаць з аўтарскай задумай, захоўваць мастацкія вартасці твора і забяспечваць адэкватнае ўспрыняцце.

Задача артыкула – акрэсліць перыяды развіцця беларускай сістэмы правапісу, якія атаясамліваюцца з архаічнай арфаграфіяй, і распрацаваць практычныя рэкамендацыі рэдактару пры рабоце з тэкстамі, што змяшчаюць архаічную арфаграфію.

Аб’ект даследавання – архаічная арфаграфія як лінгвістычная і тэксталагічная з’ява ў мастацкіх тэкстах, якая ўключае: арфаграфічныя формы, што выйшлі з актыўнага ўжытку (гістарычныя, дыялектныя варыянты); выпадкі свядомага выкарыстання састарэлых арфаграфічных нормаў; мастацкія тэксты розных эпох, якія ўтрымліваюць рысы архаічнай арфаграфіі і рыхтуюцца да перавыдання. Прадмет даследавання – рэдактарскія стратэгіі, крытэрыі ацэнкі і метады работы з гэтай з’явай.

Выкарыстоўваліся параўнальна-гістарычны і семантыка-апісальны метады, а таксама аналіз каментарыяў і заўваг да выданняў.

Асноўная частка. Нормы сучаснай беларускай арфаграфіі дзейнічаюць з 2008 г. Яны грунтуюцца на правілах, якія былі зацверджаны

Законам Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”. Правапісныя варыянты, не адпаведныя вызначаным прадпісанням, і будуць адносіцца да архаічнай арфаграфіі. Рэдактару важна ўсведамляць перыядызацыю фарміравання і функцыянавання беларускай арфаграфічнай сістэмы, каб у адпаведнасці з ёй ажыццяўляць рэдагаванне тэкстаў на належным узроўні.

З улікам прапаноў І. Гапоненкі [2] гісторыя беларускай арфаграфіі, на наш погляд, складаецца з трох перыядаў з адпаведнымі этапамі ўнутры кожнага перыяду.

I. Перыяд старабеларускай пісьменнасці з царкоўнаславянскімі нормамі і кірылічнымі асаблівасцямі, палеаграфічнымі прыёмам, якія грунтаваліся на этымалагічна-марфалагічным прынцыпе [1].

II. Перыяд стыхійнага арфаграфічнага развіцця (пач. XIX ст. (30-я гг.) – 1918 г., які характарызаваўся выкарыстаннем царкоўнаславянскіх знакаў (Ѣ (яць), њ (еры), ѿ (фіта)), літар рускай графікі (и, щ), графем лацініцы і адмысловымі правіламі напісання [3; 4].

У межах перыяду вылучаюць два этапы:

2.1. Этап індыўідуальнай творчасці (пач. XIX ст. (30-я гг.) – 1906 г.);

2.2. Этап масавай творчасці (1906–1918 гг.).

III. Навуковы перыяд (1918 г. – па сённяшні дзень), дзе можна выдзеліць тры этапы:

3.1. Тарашкевічаўскі этап (1918–1933 гг.);

3.2. Этап дзеяння пастановы СНК БССР “Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу” (28.08.1933) – 1933–1957 гг.;

3.3. Этап дзеяння, пастановы Савета Міністраў БССР “Аб удакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу” (11.06.1957) – 1959–2008 гг. Правілы змешчаны ў арфаграфічным даведніку 1959 г. “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”.

Акрэслім прынцыпы, крытэрыі і метады работы рэдактара з тэкстамі, дзе аўтары выкарыстоўваюць архаічную арфаграфію.

1. Правільная ацэнка аўтарскай задумы. Рэдактар найперш павінен вызначыць: архаічная арфаграфія ў тэксце – гэта свядомы прыём ці памылка. Калі аўтар выкарыстоўвае старыя формы для стылізацыі, стварэння моўнай гульні, пародыі на старыя стылі, як спасылку да класічных тэкстаў, праўка непатрэбная, бо можа парушыць пісьменніцкую задуму. Напрыклад: “*А менчукі зачыніліся ў горадзе, і браты ўзялі Менск...*” [6, с. 120]; “*Перамовы «на Ршы» не адбыліся*” [5, с. 14].

2. Забеспячэнне гістарычнай дакладнасці. Гэта датычыцца гістарычных твораў, дзе архаічная арфаграфія дапамагае стварыць атма-

сферу эпохі. Задача рэдактара адсачыць анахранізмы – напісанні, якія з’явіліся пазней паказанага ў творы часу. Напрыклад, калі гутарка ў рамане ці аповесці будзе ісці пра 20-я – 30-я гг. XX ст., то напісанне шыльдаў павінна будзе адпавядаць “тарашкевічаўскаму” этапу развіцця арфаграфічнай сістэмы: “Палац піонэраў”, “Профсоюзны камітэт”, а не “Палац піянераў”, “Прафсаюзны камітэт”.

3. Ацэнка стылістычнага эфекту. Калі аўтар выкарыстоўвае архаічныя формы (напрыклад, *Расея, гішпанскі, клуб, атказ*) з пэўнымі стылістычнымі мэтамі, то рэдактар мусіць прааналізаваць іх мэтазгоднасць: дзеля надання урачыстасці ці ўзвышанасці; дзеля стварэння іранічнага эфекту; падкрэслівання прыналежнасці персанажа да пэўнай эпохі або сацыяльнай групе.

4. Кантроль за паслядоўнасцю выкарыстання элементаў архаічнай арфаграфіі. Рэдактар павінен адсочваць: аднастайнасць напісання асобных слоў і формаў слоў; лагічнасць пераходу паміж архаічнымі і сучаснымі напісаннямі. Напрыклад, у адным з твораў чытаем (выдзелена намі – У. К.): “...нездарма ж у 1071 годзе мы бачым яго на чале войска літоўцаў, эстаў, ліваў, летаў і **семігалаў** над сценамі Полацка, дзе тады княжыў сын Ізяслава кіеўскага Святаполк” [5, с. 17] і “Ды прыйшлі лівы і **сямігалы** з даўжэзнымі карабельнымі канатамі і спрабавалі сцягнуць гэты замак у Дзвіну, каб ён сплыў у мора (https://knihi.com/Leanid_Dajnieka/Miec_kniazia_Viacki.html).

5. Падрыхтоўка даведачнага апарата. Калі архаічных элементаў у тэксце шмат, то рэдактар можа прапанаваць аўтару: а) скласці гласарый састарэлых слоў і формаў; б) дабавіць кароткія каментарыі; в) уключыць у прадмову інфармацыю адносна асаблівасцей арфаграфіі.

6. Юрыдычная і выдавецкая карэктнасць. У некаторых выпадках (напрыклад, стварэнне факсімільных выданняў) выкарыстанне старой арфаграфіі патрабуе спецыяльных тлумачэнняў у выхадных даных выдання. Рэдактар павінен улічыць і гэтыя нюансы.

Заклучэнне. Такім чынам, архаічная арфаграфія ў беларускамоўных тэкстах – гэта ўсе варыянты напісанняў, якія не адпавядаюць правілам беларускай арфаграфіі, зацверджаным у 2008 г. Законам Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”.

Практычныя рэкамендацыі. Рэдактару падчас працы з аўтарскім рукапісам, які ўтрымлівае архаічную арфаграфію, патрэбна:

- 1) вывучыць эпоху, да якой адсылаюць выкарыстаныя формы;
- 2) ведаць функцыі архаічнай арфаграфіі ў мастацкім тэксце з пункту погляду аўтарскай задумы: стварэнне гістарычнай дакладна-

сці; фармаванне стылістычнага каларыту; маркіроўка маўлення персанажаў; адсылка да класічных тэкстаў і культурных кодаў;

3) засвоіць крытэрыі рэдактарскай ацэнкі: адпаведнасць эпохі і стылю; даступнасць для чытацкай аўдыторыі; сістэмнасць у выкарыстанні; суадносіны з сучаснымі нормамі;

3) асэнсаваць тыпалогію рэдактарскіх рашэнняў: поўнае захаванне арыгінала; частковая мадэрнізацыя з захаваннем ключавых маркераў архаікі; поўная мадэрнізацыя (асабліва ў вучэбных выданнях); каментаванне і тлумачэнне састарэлых формаў (зноскі, гласарыі, прадмова);

4) умець прымяняць метады рэдактарскага аналізу і праўкі: супастаўленне з гістарычнымі арфаграфічнымі нормамі; ацэнка стылістычнай мэтазгоднасці; праверка на наяўнасць анахранізмаў і памылак; узгадненне з аўтарам мэты выкарыстання архаізмаў.

5) выкарыстоўваць практычны інструментарый рэдактара: даведнікі па гісторыі мовы і арфаграфіі, а таксама сучасныя арфаграфічныя дапаможнікі; корпусныя даныя і гістарычныя слоўнікі; рэкамендацыі па афармленні заўваг і каментарыяў.

ЛІТАРАТУРА

1. Булыка, А. М. Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 176 с.

2. Гапоненка, І. А. З гісторыі арфаграфіі сучаснай беларускай мовы (спроба перыядызацыі) / І. А. Гапоненка // Веснік БДУ. – 1998. – № 3. – С. 24–27

3. Корбут, В. А. Влияние русского литературного языка на орфографию первых белорусских газет «Наша Доля» и «Наша Нива» (1906–1907 годы) / В. А. Корбут // Восточнославянские исследования. – 2025. – №. 1. – С. 143–174.

4. Куліковіч, У. І. Тэорыя пісьма ў падручніку «Беларускі лекмантар, або Першая навука чытання» / У. І. Куліковіч // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования: сборник научных трудов VI Международной научно-методической конференции, Брест, 21–22 ноября 2013 г. ; в 2-х ч. Брест : Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина, Ч. 2. – 2014. – С. 87–91.

5. Тарасаў, С. Усяслаў Чарадзеі: для сярэд. і стар. шк. ўзросту / С. Тарасаў ; маст. А. Правалінскі. – Мінск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2012. – 20 с.